

ТАЪЛИМДА КЎРИБ ТУШУНИШ АНАЛИТИК ТАФФАККУРНИ РИВОЖЛАНТИРУВЧИ МУҲИМ КЎНИКМА СИФАТИДА

Ҳамроев Ғофир Ҳасанович

Тошкент Амалий фанлар университети профессори, педагогика фанлари доктори
(DSc)

Аннотация. Таълим жараёнида қўлланилаётган янги педагогик технологиялар ҳаёт учун зарур бўлган кўникма ва малакаларни ривожлантиришига хизмат қилади. Аслида таълим реал ҳаётнинг узвий бир қисми бўлиши, ўқитиш жараёнлари таълим олувчини ҳар томонлама ҳаётга, касбий фаолиятга тайёрлаши лозим. Ҳар бир ўқув фани битта умумий компетенцияни ҳосил қилишига хизмат қилади. Жумладан, тил таълимида ҳам ўрганувчини ўқиб, тинглаб тушунишига, гапириши ва ёзишига тайёрлаш катта ижтимоий зарурат ўлароқ таълимнинг мазмунига айланган. Инсон сезги аъзолари орқали борлиқни ўрганади, ўзлаштиради, бироқ идрок билан боғлиқ бўлган кўриб тушуниш кўникма ва малака сифатида алоҳида ўрганилмайди, дидактикада баркамол инсонни тайёрлаш тизимида ҳам компетенция сифатида мавжуд эмас.

Калит сўзлар: кўриб тушуниш, кўникма, малака, компетенция, идрок қилиш, аналитик тафаккур, тинглаб тушуниш, сўзлаш, кузатиш, қараш, солиштириш, тахмин қилиш, ўқув топшириқлари, савол, дидактика, методика, умумийлик, хусусийлик, моҳият, ҳодиса, прагматик ёндашув, баҳолаш

Кириш. Жаҳон тажрибасида талабаларни касбга тайёрлаш бўйича турли ёндашувлар қўлланилади. Уларнинг орасида дуал ёндашув самаралироқ эканлиги тобора оммалашиб бормоқда. Адам Смит ўзининг таниқли асарида таъкидлаганидек: “Дуал таълимда – иш жойида устоз шогирдга касб-хунарнинг анъанавий усуллари ўргатиш деб ҳисоблаш керак, чунки уста билан бирга иш олиб бориш, ёш ишчиларни касбга бўлган қизиқишларини ортириб боради”. Олим дуал таълим тизими, Европа таълим тизимининг амалиёти шуни кўрсатадики, келажакдаги мутахассиснинг муваффақиятли касбий ва ижтимоий мослашуви учун таълим ташкилотлари ва иш берувчилар ўртасидаги ўзаро таъсир маҳсулидир. Талаба ўқув жараёнининг дастлабки босқичларида корхона ходими сифатида ишлаб чиқариш жараёнига жалб қилинган. Машҳур «халқлар бойлигининг табиати ва сабаблари бўйича тадқиқотлар» (1776) асарида Адам Смит икки томонлама ўқитишда шогирдлик ва мураббийлик тизимларини иш жойида касбий тайёргарликнинг анъанавий усуллари деб ҳисоблаш кераклигини таъкидлади, чунки уста ёнида ишлаш, ёш ишчилар таълим асосларини ўргандилар. касбикки томонлама ўқитиш модели корхоналарни кадрлар тайёрлаш жараёнига жалб қилишни назарда тутди, бу еса ходимларни ўқитиш билан боғлиқ жуда катта харажатларга олиб келади, чунки улар юқори сифатли касб-хунар таълими харажатлари капиталнинг ишончли ҳиссаси эканлигини яхши билишади. Шу билан бирга, улар нафақат ўқитиш натижалари, балки ўқитиш мазмуни, уни ташкил етиш билан ҳам қизиқишади, деб таъкидлайди. Судакова талабалар учун икки томонлама таълим ерта мустақилликка еришиш ва катталарга оғриқсиз мослашиш учун ажойиб имкониятдир. Дуал тизими ахборот етишмаслиги ва камбағал амалий таълим оқибатида таълим бошқа шакллари учун муқаррар ҳолда, иш моҳиятига силлиқ киришини таъминлайди. Бу нафақат муайян меҳнат вазифаларини бажаришни ўрганишга имкон беради, балки жамоада ишлаш қобилиятини ривожлантиради, касбий компетенция ва масъулиятни шакллантиради. Дуал таълим модели ўз даражангизни бошқариш учун ажойиб имкониятларни тақдим этади. Унинг доирасидаги тайёргарлик даражаси доимий равишда ошиб бормоқда. Ҳеч бир таълим ташкилоти ишлаб чиқариш бўйича бундай билимларни икки томонлама ўқитиш каби ичкаридан беришга қодир эмас, бу уни муваффақиятли мартаба йўлида муҳим қадам қилади.

Дуал таълим тизими назарияни амалиётда кўриш ва тушуниш, ўзлаштириш фаолиятидир. Кўриб тушуниш кўникма ёки малака сифатида ажратилмайди. Унинг бир қисми тил таълимидаги ўқиб тушуниш кўникмаси таркибида баҳолаб кетилади. Унда, асосан, расм, видео ҳамда аудиовизуал материалларни тушунишга эътибор қаратилади.

Халқаро педагогикада визуал тушуниш (understanding vision) алоҳида компетенция сифтида мавжуд эмас. Шу билан бирга, маълумотни визуализация қилиш, визуал маълумотларни таҳлил қилиш ва тушуниш, ахборотни узатиш учун визуал воситалар ва усуллардан фойдаланиш қўшимча маҳорат ёки кўникма сифатида қаралиши мумкин. Бу дизайн, маркетинг, маълумотлар таҳлили ва тақдимот тайёрлаш каби соҳаларда фойдаланилади. Визуал тушуниш – расмлар, диаграммалар, графиклар ва бошқалар каби визуал тарзда тақдим этилган маълумотларни таҳлил қилиш ва шарҳлаш қобилиятидир. Визуал идрок этиш қобилияти юқори бўлган одамлар визуал элементларни тан олиш ва таҳлил қилиш, нақш ва муносабатларни аниқлаш, шунингдек, маълумот олиш ва хулосалар чиқариш қобилиятига эга. тақдим этилган маълумотлар бўйича. Ушбу компетенция дизайн, медиа, маркетинг, реклама ва санъат каби соҳаларда айниқса муҳимдир.

Тадқиқот методологияси. Кўриб тушуниш компетенцияси – таълим олувчида ҳолатни, предметни, жараёни кўриб тушуниш, таҳлил қилиш ва ўз хулосасини баён қилиш фаолиятидир. Бунда фақат расм, видео материаллар эмас, бутун ўқувчи ёки талабанинг келажак ҳаётида дуч келадиган предметлар, ҳолат, жараён ва фаолиятни кўриб тушуниш назарда тутилади. Шунингдек, талабларни касбга тайёрлашга йўналтирилган дуал таълим тизимида уларнинг дарс-машғулотлар билан бирга ишлаб чиқариш жараёнларини ҳам бориб кўриб ўрганиш асосидаги кўникма ва малакаларини баҳолаш имкони бўлади. Кўриб тушуниш кўникмасининг малака ва компетенцияга айланиш механизми ишлаб чиқилиши бугун муҳим, ҳал қилиши лозим бўлган педагогик, методик муаммолардан биридир.

Дуал таълимда кўриб тушуниш кўникмаси касбий компетенцияга эга бўлишда қуйидаги вазифани бажаради:

т/р	Таълим мазмуни	Кўникма ва малакалар	Натижа
1.	Ўқув адабиётлар	Ўқиб тушунади	Маълумотга эга бўлади
2.	Профессор-ўқитувчилар	Тинглаб тушунади	Маълумотга эга бўлади
3.	Ишлаб чиқариш	Кўриб тушунади	Малакага эга бўлади
	Банк	Кўриб ўрганиш	Малакага эга бўлади
	Таълим муассасаси	Кўриб ўрганиш	Малакага эга бўлади
	Нашриёт	Кўриб ўрганиш	Малакага эга бўлади
	Бошқа давлат хизматлари	Кўриб ўрганиш	Малакага эга бўлади

Мазкур модел ўқувчи/талабаларда коммуникатив компетенцияни ҳосил қилишда ёрдам беради.

Кўриб тушуниш кўникмаси касбий компетенцияга эга бўлишда қуйидаги вазифани бажаради:

т/р	Таълим мазмуни	Кўникма ва малакалар	Натижа
1.	Ўқув адабиётлар	Ўқиб тушунади	Маълумотга эга бўлади
2.	Профессор-ўқитувчилар	Тинглаб тушунади	Маълумотга эга бўлади
3.	Ишлаб чиқариш	Кўриб тушунади	Малакага эга бўлади
	Банк	Кўриб ўрганиш	Малакага эга бўлади
	Таълим муассасаси	Кўриб ўрганиш	Малакага эга бўлади
	Нашриёт	Кўриб ўрганиш	Малакага эга бўлади
	Бошқа давлат хизматлари	Кўриб ўрганиш	Малакага эга бўлади

Фаолият учун зарур бўладиган компетенциялар қуйидагилардан иборат:

- тил компетенцияси;
- нутқ компетенцияси;

- прагматик компетенция;
- кўриб тушуниш компетенцияси;
- коммуникатив компетенция.

Кўриб тушуниш кўникмасини компетенция даражасига олиб чиқиш, уни нафақат тил ўрганиш омили, балки барча соҳаларда зарур бўладиган малакага айлантириш лозим.

Мазкур талабларни амалга ошириш, компетенцияларни шакллантириш, албатта, тил таълимида махсус ўқув топшириқлар тизимини ишлаб чиқишни тақозо этади. Бу эса ўз навбатида турли нутқ вазиятига мос фикр ифодалаш имконини берувчи, ўзаро мулоқотнинг самарали бўлишига хизмат қилувчи когнитив-прагматик таълимнинг афзалликларини ўрганиб чиқишни талаб этади.

Прагматизм – таълимни ҳаётга яқинлаштириш, таълим мақсадларига амалда эришиш тарафдори бўлган фалсафий-педагогик йўналиш бўлиб, дастлабки прагматистларнинг ғоялари америкалик файласуф ва педагог Д. Дьюи томонидан ишлаб чиқилган.

Унинг қайд этишича, инсонни ҳаётга тайёрлаш воситаси эмас, у ҳаётнинг ўзи. Тарбия одамларни бирлаштириши, ёшларни ижтимоий тинчлик ва тотувлик руҳида тарбиялаш лозим.

Д.Дьюи таълим ижтимоий муҳитни яхшилаш, жамият турини инқилобий ўзгаришларсиз ўзгартиришнинг ҳал қилувчи воситаси сифатида намоён бўлади. Америка дескриптив лингвистика мактаби прагматик таълим зарурлигини исботлай олган ва умумий аҳолининг тараққиёти ва манфаатларига мос келадиган таълим мақсадларини тақлиф қила олган.

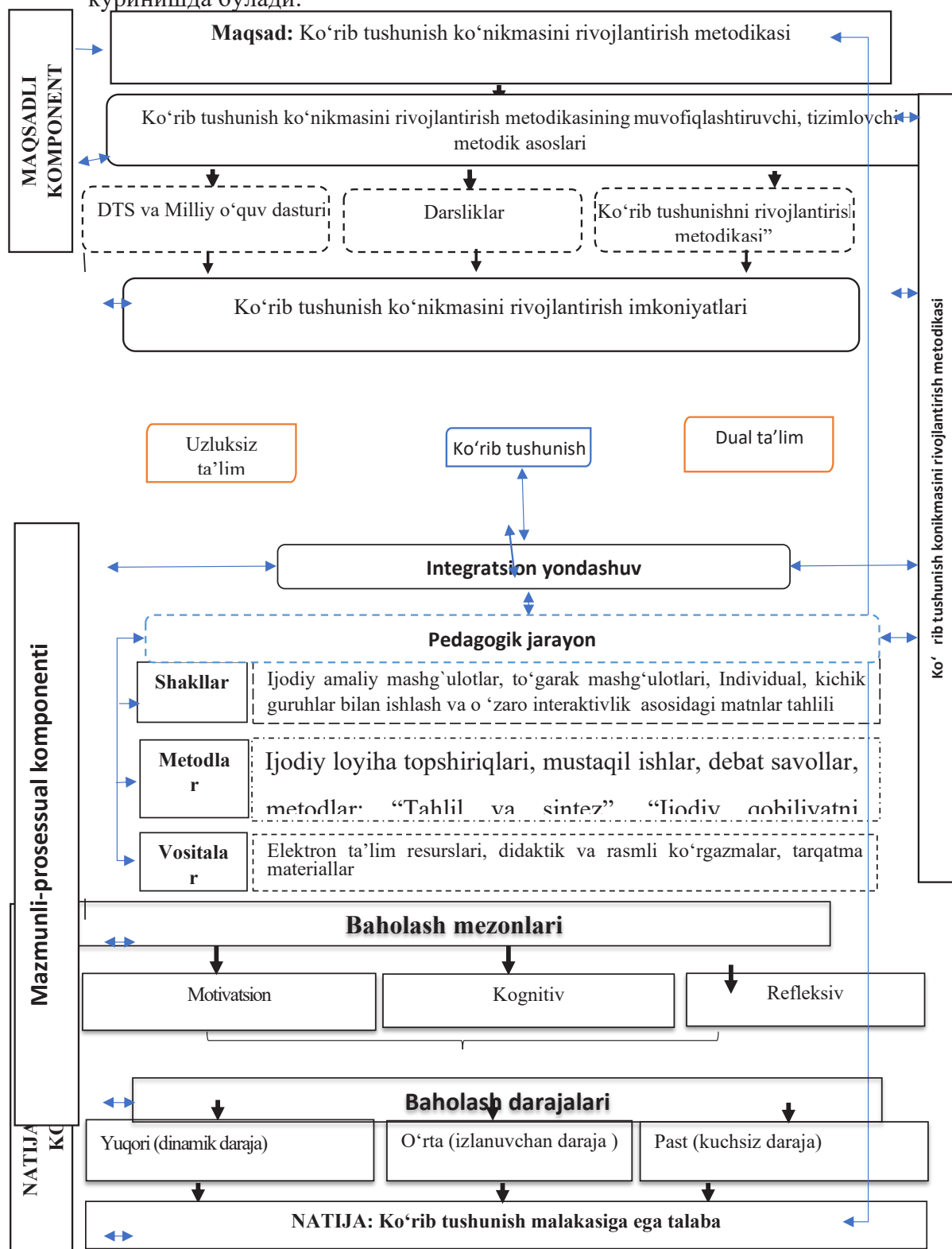
Бу ҳам дидактик, ҳам психологик (руҳий) жараён бўлиб, жумладан, психолог олим М.Неппнинг таъкидлашича, бола 2–3 ёшида она тили грамматикасини эгаллай бошлайди, чунки бошқа одамларнинг нутқини англаб, сўзлар комбинацияси ва жумлалар тузилишида онгости сезгилари орқали кодланган объектив қонуниятларни, кўплаб аждодларнинг тажрибасини қабул қилади. Одам онгида нутқи ривожланиши билан бир қаторда, онгостида мумкин бўлган ҳаракатларнинг ички режаси тузилади, муайян вазиятда амалга ошириладиган ҳаракатлар моделлари яратилади.

Л.С.Выготский, И.Я.Зимняя, А.А.Леонтьев, С.Л.Рубинштейнларнинг психологик тадқиқотлари таҳлили тил ташувчисини шакллантиришнинг муваффақияти она тилининг коммуникатив ривожланиш даражасига боғлиқлиги ҳақида гапиришга имкон беради. И.Я.Зимняянинг фикрича, “Она тилининг коммуникатив ривожланиши”ни таъминлайдиган мураккаб кўп қиррали ҳодиса сифатида кўриб чиқиш керак:

– луғат миқдори (лексик минимум); нутқий малакаларни эгаллашнинг моҳирлик даражаси; фикрини онгли равишда изчил баён қила олиш қобилияти суҳбатдошининг репликаларига муносиб жавоб бера олиш, эшитганларига муносабат билдириш кўрсаткичларига эга бўлган оғзаки мулоқот шакллари билиш даражаси; матнни ўқиш суръати даражаси; ёзма нутқ кўникмаларинининг шаклланиш даражаси; когнитив кизиқишларнинг шаклланиш даражаси; умумий дунёқараш даражаси.

Кўриб тушуниш кўникмасини ривожлантириш модели қуйидаги кўринишда бўлади:

Кўриб тушуниш кўникмасини ривожлантириш модели куйидаги кўринишда бўлади:

2.1-rasm. Ko'rib tushunish ko'nikmasini rivojlantirish modeli

Хулоса ва таклифлар (Conclusion/Recommend.) Кўриб тушуниш ҳам тинглаб тушуниш, ўқиб тушуниш, гапириш ва ёзиш кўникмалари каби таълимнинг асоси

бўлиб хизмат қилиши мумкин, зеро таълимда ўқувчи/талабалар мазкур кўникмага эга бўлишмайди, дарс давомида кўриб тушуниш кўникмаси ўзлаштирилмайди, бевосита кўниб тушуниш кўникмасини ривожлантирувчи ўқув топшириқларни такомиллаштириш масаласи алоҳида тадқиқот объекти сифатида ўрганилмаган. Таҳлилларимиз узлуксиз таълимдаги ислохотлар кўп жиҳатдан айнан кўриб тушунишни ривожлантирувчи ўқув топшириқларининг қандай қўйилишига боғлиқ эканлигини кўрсатмоқда. Бундай ўқув топшириқларини айнан кўриб тушуниш (аналитик тафаккур) фаҳмлаш, англаш, сўзлаш ва иншо кўникмаларини ривожлантиришга мўлжаллаб тузиш, бериладиган саволларни ўқувчи/талабани ўйлантирадиган, фикрини аниқлаштиришга, дунёқарашини ривожлантиришга йўналтириш мамлакатда таълимини сифат босқичига олиб чиқади.

Адабиётлар/References:

Смит А. «Исследование о природе и причинах богатства народов». — М.: ЭКСМО, 2007. — Серия: антология экономической меди — 960-е годы).

Судакова, Л. V. дуал таълим моделининг моҳияти ва асосий хусусиятлари / Л. V. Седакова. - Матн: тўғридан-тўғри // таълим ва тарбия. — 2016. — № 2 (7). - ПП. 62-64.

Джон Дьюи. Общество и его проблемы John Dewey. The Public and its Problems. Denver, 1927. / Дж. Дьюи. Общество и его проблемы – Перевод с английского: И. И. Мюрберг, А. Б. Толстов, Е. Н. Косилова. – М., 2002.

Нэпп М., Холл Д. Невербальное общение. Мимика, жесты, движения, позы и их значения –М. Еврознак, 2007. –512 с.

Зимняя И.А. Личностно-деятельностный подход в обучении как фактор гуманизации образования // Русский язык за рубежом. 1991. -№ 3. - С. 91-95.